

Dintre conducătorii laici personalitatea cea mai importantă a fost dr. Wilhelm Filderman (1882 – 1963), președintele Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România (F.U.C.E.) între anii 1940-1941 și 1944-1947. În afara instituției comunitare un rol important în organizarea vieții evreiești a avut Uniunea Evreilor Români, creată în 1909 sub denumirea de Uniunea Evreilor Pământenii. În 1923 după acordarea drepturilor cetățenești, U.E.P. a luat titlatura de U.E.R. În 1930 s-a creat Partidul Evreiesc care a avut reprezentanți în Parlament. Încă din secolul al XIX-lea s-au creat numeroase organizații sioniste care au militat pentru refacerea statului evreu și pentru organizarea emigrării evreilor în Palestina. Printre instituțiile culturale – educative este de menționat în primul rând rețeaua școlară. Atât în București cât și în provincie au funcționat școli elementare, licee, școli profesionale unde copii evrei au învățat după programa analitică a școlilor românești. Totuși o particularitate a școlilor evreiești a constat în faptul că aici s-au învățat și materii ca limba ebraică, religia și istoria evreilor.

În numeroase localități au existat spitale evreiești unde erau îngrijiți bolnavi evrei și creștini deopotrivă. Organizațiile și instituțiile evreiești au publicat numeroase ziare și reviste în limbile română, maghiară, germană, idiș, cu multe informații despre viața comunitară și cultural – spirituală a populației evreiești din România. S-au publicat de asemenea broșuri și chiar cărți în care au fost combătute manifestările și tezele antisemite, demonstrându-se că antisemitismul nu este un curent ostil numai evreilor dar și românilor. Se demonstra pe bază de fapte și documente legătura organică dintre antisemitism și antidemocratism.

Rețeaua instituțională a evreimii era un factor important în asigurarea supraviețuirii identității evreiești în condițiile diasporei.

Clădirea Școlii israelito-române „Lumina” din Craiova

Holocaustul evreilor din România

3.1. Ce este Holocaustul

În a doua jumătate a anilor treizeci din secolul trecut, timp de mai bine de un deceniu, viața evreilor din Europa a stat sub semnul arbitrariului și al crimei de stat. În statele europene, în care partide de orientare fascistă au ajuns la putere, viața cotidiană a evreilor a suferit modificări radicale. Evreii și-au pierdut drepturile și libertățile fundamentale, cum ar fi dreptul de a deține proprietăți, de a se educa, de a practica diferite profesii sau de a face armată, de a alege și de a fi ales. Cu alte cuvinte, ei nu au mai fost considerați de către regimurile politice fasciste cetățeni ai țărilor în care s-au născut și unde trăiau alături de ceilalți membri ai societății. În cele din urmă, însăși viața le-a fost pusă în pericol. Desconsiderați ca oameni, marginalizați și discriminați evreii au devenit ținta exterminării de către statele fasciste. Această tragedie în urma căreia comunitatea evreilor europeni a fost practic supusă genocidului avea să fie denumită în istoriografie Shoah sau Holocaust.

Shoah este un cuvânt din limba ebraică și care se traduce prin catastrofă. În istoriografie termenul este utilizat cu precădere în culturile francofone și desemnează distrugerea evreilor din țările ocupate de Germania nazistă sau aliații ei în timpul celui de al Doilea Război Mondial.

Holocaust este cuvânt de origine greacă. În Grecia antică, el desemna un ritual religios, arderea completă a unui animal. Așa cum se poate citi în Biblie, un asemenea ritual se întâlnea și în religia iudaică. Termenul a fost preluat de istoriografia anglo-saxonă pentru a descrie tragedia evreilor europeni în timpul fascismului.

Istoriografia din România utilizează mai cu seamă termenul Holocaust. Comisia Internațională pentru Studiul Holocaustului în România (oct. 2003 - nov. 2004) în Raportul final pe care l-a redactat a dat următoarea definiție: „Holocaustul reprezintă persecuția sistematică organizată de stat și exterminarea evreilor europeni de către Germania nazistă, de aliații și colaboratorii săi între 1933 și 1945. Nu numai evreii au fost urmăriți, persecutați și uciși în această perioadă. Persecuții și arestări în masă au avut loc și împotriva altor grupuri etnice, ca sintii și roma, împotriva persoanelor cu dizabilități mentale, a oponenților politici, a homosexualilor și a altora”¹.

¹ CISHR, p. 387.

Acest enunț poartă în sine principalele trăsături caracteristice ale distrugerii evreilor europeni la mijlocul secolului XX:

- Ideologii politice antidemocratice, antisemite și anticomuniste, construite pe principiul urii și al respingerii celuilalt și în care evreul era elementul central de referință al acestui nihilism, au pus bazele simbolice ale regimurilor politice fasciste; ideologia nazistă, fascistă sau ideologia legionară.
- Elaborarea unei politici de stat privind și numita problemă evreiască
- Germania nazistă a fost actorul politic central al masacrării evreilor
- Aliați sau colaboratori precum guvernele României din perioada 1938-1944, Ungaria horthystă, Italia, Franța în timpul guvernului de la Vichy au sprijinit sau inițiat acțiuni directe de persecutare și exterminare a evreilor.
- Drama existențială a evreilor a fost una graduală. Ea nu se reduce numai la exterminare. Au fost persecuții, pogromuri, deportări, exterminări, toate organizate sau susținute de statele fasciste.
- Privarea de libertate, deportarea în lagăre de concentrare, pierderea vieții au fost realități pe care le-au suferit și alte grupuri sociale discriminate pe criterii rasiale, politice, de gen, etc.

În România, Holocaustul a fost pregătit încă de primele guverne în care extrema dreaptă a fost prezentă. După alegerile parlamentare din decembrie 1937, Carol al II-lea numește un guvern minoritar al Partidului Național Creștin condus de O. Goga (prim ministru) și A.C. Cuza (ministru fără portofoliu). PNC era rezultatul fuziunii în 1935 între Partidul Național Agrar (O. Goga) și Liga Apărării Național Creștine (A.C. Cuza). Poetul național ardelen și profesorul de economie ieșean împărtășeau aceleași valori ale naționalismului și antisemitismului radical, care le-a facilitat asocierea într-un partid politic de extrema dreaptă. În scurta lor guvernare, decembrie 1937-februarie 1938, au fost luate primele măsuri ale antisemitismului de stat. Bulgărele politicii antisemite a început să se rostogolească. El va crește continuu până când legislația avea să fie înlocuită cu crimele în masă.

Între guvernul condus de Goga și ultimul guvern prezidat de Ion Antonescu, august 1944, a fost o continuitate de ziune politică, ce s-a transpus în decizii și acțiuni politice împotriva evreilor a romilor care au mers într-un ritm crescendo culminând cu exterminarea dovedește, între altele, una din declarațiile lui Antonescu de la începutul anilor '40:

Desenul lui I. Ross evocă catastrofa mondială provocată de perspectiva unui nou război mondial.

“România împlinește azi visurile și idealurile lui A.C. Cuza și Octavian Goga, pregătindu-se să rezolve problema evreiască conform cu programul nazist”¹.

3.2. Cum a fost posibil

Situarea antisemitismului ca politică de stat și parcursul ei până la exterminarea în masă a evreilor a devenit o realitate o dată cu fascizarea Germaniei. Cucerirea puterii în Germania de către naziști a fost rezultatul unei istorii sociale și umane complicate, generate de conjunctura economică și politică de după Primul Război Mondial. Germania, învinsă la sfârșitul războiului, a fost obligată la plata unor despăgubiri care i-au diminuat potențialul economic și militar. Ca urmare, ea și-a văzut dintr-odată mult diminuată poziția geostrategică în concernul mondial al națiunilor. Ea a „pierdut 13% din teritoriu, cuprinzând zone industrializate, 75% din zăcămintele de fier și 25% din minele de cărbune. Alsacia și Lorena au fost restituite francezilor care le cedaseră în 1870, o parte a Prusiei a fost anexată nou-născutei Polonii”², iar despăgubirile pe care ar fi trebuit să le plătească în 30 de ani au fost stabilite la 132 miliarde mărci-aur. Sfârșitul războiului aduce Germania în pragul revoluției. Monarhia a fost înlocuită cu republica. Simultan cu tendințele de consolidare a democrației reprezentative au loc acțiuni revoluționare conduse de grupuri comuniste. Guvernele democrate au fost, în general, slabe și lipsite de omogenitate și coerență politică. Acest demers instituțional de modernizare statală a fost însoțit de afirmarea acelor forțe sociale și politice care nu s-au împăcat cu statutul Germaniei de țară învinsă. Așa numita generație a tranșeelor, tinerii care s-au întors acasă decepționați și au resimțit înfrângerea ca o stare personală de frustrare, au putut fi repede ademeniți și înrolați în mișcări politice conservatoare, tradiționaliste sau chiar de extrema dreaptă. Liantul a fost mesajul refacerii Germaniei Mari, a denunțării clauzelor tratatului de pace și „salvarea” țării prin politici radicale în interior și în raport cu țările vecine câștigătoare. Criza economică de la sfârșitul anilor 20 ai secolului trecut a alimentat nemulțumirea unor categorii populare. La toate acestea s-a adăugat hotărârea unor grupări politice sau economice ale burgheziei, de a diminua pericolul stângii, a celui comunist mai ales. Pentru aceasta nu s-au dat înlături de a sprijini grupări sau mișcări politice ale drepte radicale.

Nu există om politic în lumea de astăzi care să-
mi inspire o simpatie și o admirație mai mare decât Hitler.
Există ceva irezistibil în destinul acestui om, pentru care
orice act de viață câștigă semnificație, numai prin participa-
rea simbolică la destinul istoric al unei națiuni. Căci Hitler
este un om care nu are ceea ce se numește o viață privată.
De la război încoace viața lui este o renunțare și un sacrifi-
ciu. Stilul de viață al omului politic numai atunci câștigă o
adâncime, când dorința de putere și voința imperialistă de
cucerire sunt însoțite de o mare capacitate de renunțare.

Mistica Führer-ului în Germania este pe deplin
justificată. Însăși aceia care se cred adversari pasionați ai
lui Hitler, care pretind că-l urăsc, sunt în realitate prinși în
valurile acestei mistici care a făcut din personalitatea lui Hit-
ler un mit.

(Emil Cioran, *Impresii din Munchen*, 1934)

¹ *Blood Bath in Romania*, The Record, New York, 1942, cf. CISHR, p. 43.

² *Istoria ilustrată a nazismului*, Edit. RAO, 2004, București, p. 12.

Desemnarea lui Hitler, în ianuarie 1933, pe postul de cancelar al Germaniei, deschidea calea instaurării regimului politic totalitar fascist a cărui ideologie s-a structurat pe ura împotriva democrației, a evreilor și a comuniștilor. La scurtă vreme, pentru a-și consolida poziția politică, Adolf Hitler reușește și impune un nou calendar electoral. În martie 1933, după noi alegeri parlamentare, Partidul Național Socialist, condus de Hitler, obține o victorie zdrobitoare cu 43,9% din voturi și domină Reichstagul (parlamentul german). În aceste condiții, cancelarului nu i-a fost greu să obțină puterea absolută. Imediat după alegeri, la 23 martie, cu o majoritate impresionantă (444 pentru și numai 94 împotriva), parlamentul votează Legea de împuternicire, care prevedea înlăturarea procedurilor și legislației parlamentare și transferarea puterii depline Führerului și guvernului său, care urma să conducă prin decrete-legi.

Astfel, s-a deschis calea spre dictatura totalitară. Prin legi și instituții noi Germania nazistă își va construi infrastructura pentru înarmare și pornirea celui de al Doilea Război Mondial, pentru persecutarea și exterminarea evreilor, pentru eliminarea opozițiilor politici. Iată câteva dintre cele mai importante decizii politice luate în acea perioadă și care au dus la instituționalizarea totalitarismului nazist ¹.

1933

- 4 februarie, Decretul „pentru apărarea poporului german”, care limita libertatea presei
- 28 februarie, Decretul „apărarea poporului și statului”, abolea drepturile fundamentale ale cetățeanului, autoriza arestările ilegale și scotea în afara legii partidul comunist
- 22 martie, organizarea lagărului de muncă de la Dachau unde vor fi internați opoziți politici de stânga, evrei, homosexuali
- 23 martie, Legea de împuternicire care conferă guvernului puteri absolute
- 19 mai, Legea „cu privire la mandatarii muncii” suprimă autonomia contractuală și conduce la desființarea pieței muncii
- 14 iulie, Legea împotriva reînființării partidelor legalizează partidul unic, NSDAP; Legea pentru prevenirea bolilor ereditare, care preconiza sterilizarea persoanelor cu deficiențe fizice sau mintale

Adolf Hitler după alegerea sa în funcția de cancelar al Germaniei, 30 ianuarie 1933

¹ A se vedea o cronologie a ascensiunii și consolidării la putere a lui Hitler și a evenimentelor politice, militare și criminale pe care le-a declanșat, în *Istoria ilustrată a nazismului*, op.cit., p. 187-189.

- 12 noiembrie au loc alegeri cu listă unică de candidați pentru parlament, NSDAP obține 92,2% din voturi

1934

- 1 august, Decret pentru cumularea funcției de președinte cu cea de cancelar
- 2 august, moare președintele Germaniei, Paul von Hindenburg, Hitler devine Führer și cancelar. Crearea statului totalitar

1935

- 13 decembrie, înființarea asociațiilor *Lebensborn*¹ (Izvorul vieții), subordonate SS, militau pentru creșterea natalității și împotriva avortului, pentru o politică demografică rasistă; în aceste asociații erau primite germane „pure” necăsătorite pentru a da naștere fiilor „sănătoși”, arienii rezultați în urma procreării cu membrii SS; în aceste centre s-au născut aproximativ 8 mii de copii; Politici și acțiuni antisemite și rasiste

1933

- 1 aprilie, boicotarea magazinelor evreiești
- 7 aprilie, Legea care elimină din instituțiile statului elementele nedemne de încredere politică și evreii

1935

- 15 septembrie, Legile de la Nürnberg: Legea „pentru apărarea sângelui și a onoarei germane”; în 1933-1945, 400 mii persoane au fost sterilizate forțat; Legea „cu privire la cetățenia germană”, prin care evreii sunt lipsiți de drepturi politice și ajung cetățeni de rang secund; definiția evreului avea 2 criterii: sângele și apartenența la religia mozaică
- 18 octombrie, Legea „pentru apărarea purității biologice ereditare a poporului german”, lege rasistă care interzicea căsătoriile între germani și alte grupuri rasiale, mai ales evrei; s-a emis de asemenea un decret care interzicea căsătoriile între germani și romi sau negri

1936

- august, organizarea lagărului de concentrare de la Sachsenhausen

a. Joseph Goebbels, Ministrul Propagandei, ținând un discurs de instigare antisemită. Berlin, aprilie 1933

b. Demonstrație a tineretului nazist. Berlin 1934

¹ <http://www.jewishgen.org/ForgottenCamps/General/LebensbornEng.html>

1937

- iulie, crearea lagărului de concentrare de la Buchenwald

1938

- aprilie, arianizarea firmelor evreiești (trecerea în proprietate germană a proprietăților evreiești)
- 9 noiembrie, Noaptea de Cristal, pogromul evreilor din Germania și Austria; au fost uciși sute de evrei (aproximativ 400 de evrei), peste 25 mii de evrei au fost deportați în lagăre, au fost devastate și distruse mii de magazine, sute de sinagogi; anvergura dezordinilor, jafurile, atmosfera de teroare întreținută de populație, reacțiile externe au făcut ca „primitivismul” pogromurilor să fie abandonat, iar în scurt timp să fie înlocuit cu „soluția finală”; istoricul american Raul Hilberg scria cu îndreptățire că „pogromurile din noiembrie 1938 au constituit ultima ocazie lăsată violenței antievreiești să se dezlănțuie pe străzile germane”¹
- 8 decembrie, Decretul lui Himmler cu privire la recensământul și metodele de identificare a romilor; deși reprezentau numai 0,05% din populație, considerați ca inacceptabili pentru a se amesteca cu poporul german, potențiali antisociali, nereeducabili, romii au fost internați în lagăre de concentrare; zeci de mii de romi din Germania și din țări ocupate de naziști au fost uciși în lagărele de exterminare din Europa de Est

1940

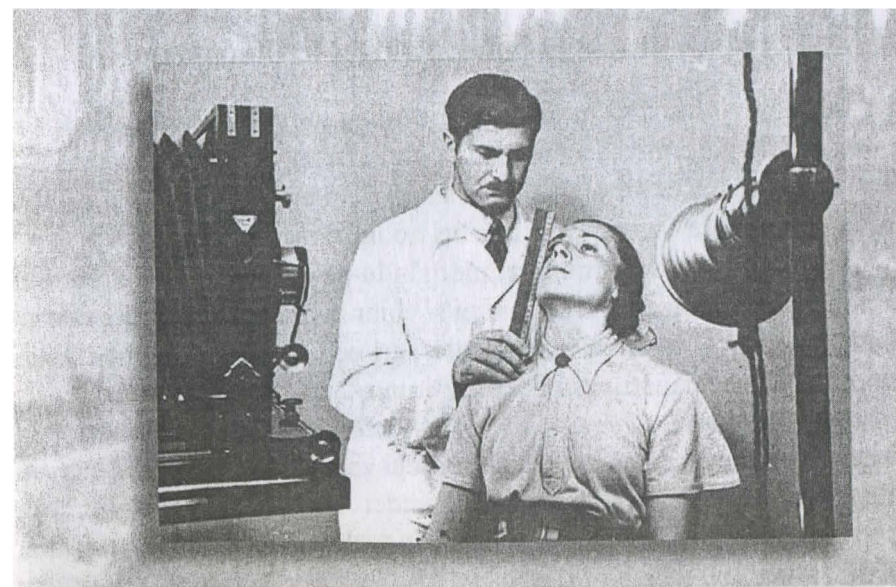
- octombrie, în Europa de Est ocupată de naziști evreii sunt obligați să locuiască în ghetouri

1941

- 1 septembrie, evreii sunt obligați să poarte steaua galbenă
- 1 octombrie, evreilor li se interzice să emigreze
- 14 octombrie, deportarea evreilor germani în ghetourile din Europa de Est

Măsurători pentru stabilirea „purității rasiale” în Germania nazistă

¹ Raul Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa*, vol. 1, Edit. Hasefer, București, 1997, p. 46.

„Nu pot uita și nici nu vreau să uit ororile pe care le-am trăit”, nota M. Sebastian despre Pogromul din București în jurnalul său. „Ceea ce te încremenește mai ales în măcelul din București este ferocitatea absolut bestială cu care s-au petrecut lucrurile. Ea străbate până și în termenii seci ai comunicatului oficial, care anunța deunăzi că în pădurea Jilava au fost asasinat 93 de persoane (ultim eufemism pentru evreu: «persoană») în noaptea de marți, 21. Dar ceea ce se povestește este cu mult mai cutremurător decât ceea ce se comunică oficial. Acum se dă ca absolut sigur că evreii măcelăriți la abatorul de la Străulești au fost atârnați de beregată de cârligele abatorului în locul vitelor tăiate. Pe fiecare cadavru se lipise o hârtie: «carne cușer». Cât despre cei asasinați la Jilava, ei au fost mai întâi despuiați (pentru că hainele era păcat să rămână acolo) și pe urmă împușcați și aruncați unul peste altul. Nu găsesc în Dubnow¹ întâmplări mai cumplite”².

**3.5. Antonescu și evreii după reprimarea rebeliunii legionare
(27 ianuarie – 22 iunie 1941)**

După reprimarea rebeliunii legionare, noul guvern, format din generali și tehnicieni s-a constituit la 27 ianuarie 1941. Statul Național Legionar a fost abrogat prin Decretul – regal nr. 314 din 14 februarie 1941.

Înlăturarea legionarilor de la guvernare și din viața publică nu a însemnat schimbări esențiale în politica internă și externă a regimului Antonescu pentru că diferențele nu au fost de natură doctrinară. De fapt a fost o luptă pentru putere. În Consiliul de Miniștri din 7 februarie 1941 Conducătorul statului preciza:

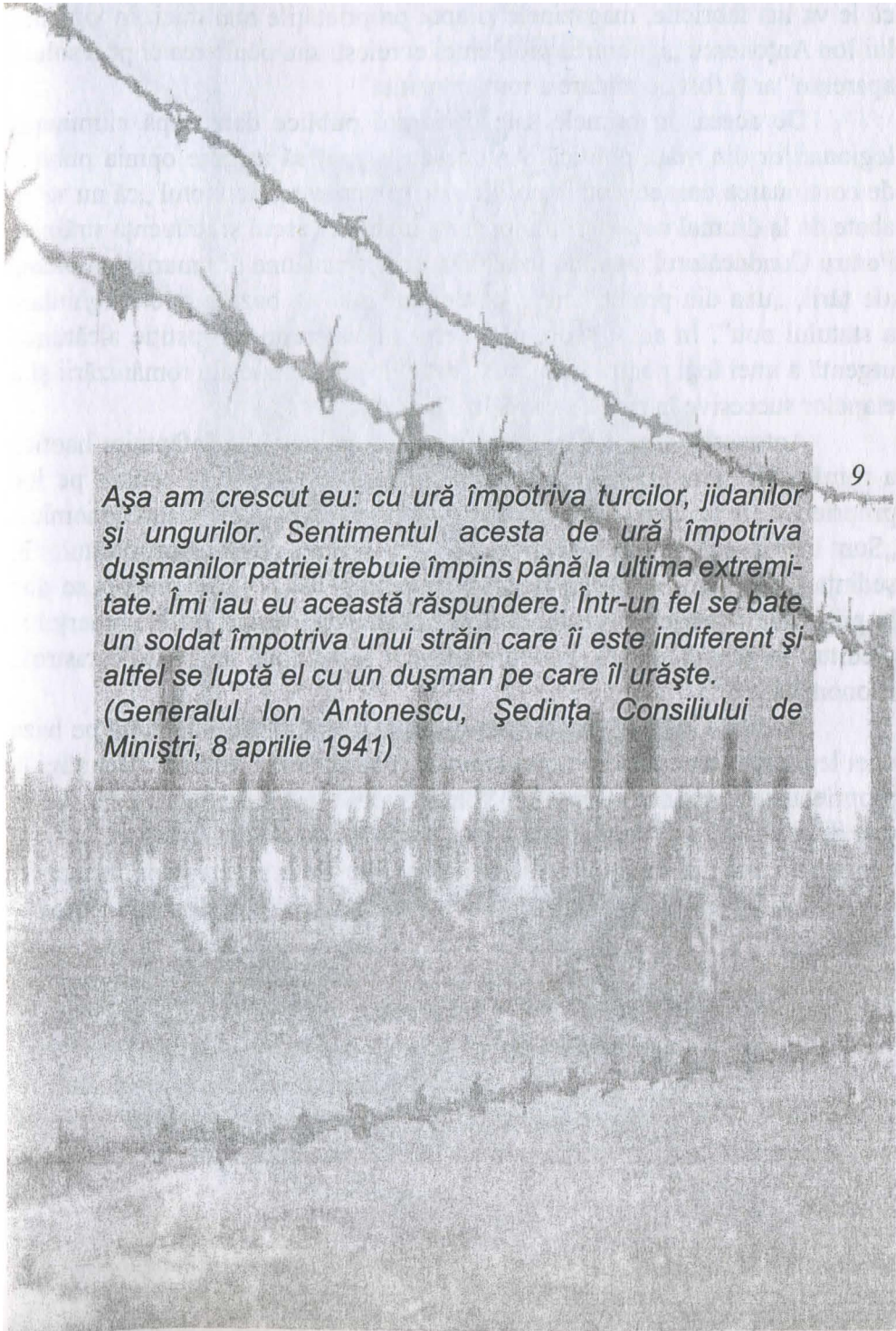
„Liniile mari de guvernare rămân cele stabilite la preluarea puterii în septembrie 1940. Actualul minister nu este decât o continuare a ministerului anterior”³

Nici în politica antievreiască nu au intervenit schimbări esențiale. Ea s-a menținut printre preocupările politice majore ale regimului. Pentru conducătorul statului „problema evreiască” a rămas „o problemă vitală”. În Consiliul de Miniștri din 3 februarie 1941, a repetat decizia sa enunțată la preluarea puterii și anume că va da afară „jidanii” din viața economică,

¹ Referire la unul dintre cei mai mari istorici evrei pe care Sebastian îl citea în acea perioadă.

² Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefață și note de Leon Volovici, București, Editura Humanitas, 1996, p. 299.

³ *Legislația antievreiască*, p. 291.

9
Așa am crescut eu: cu ură împotriva turcilor, jidanilor și ungurilor. Sentimentul acesta de ură împotriva dușmanilor patriei trebuie împins până la ultima extremă-tate. Îmi iau eu această răspundere. Într-un fel se bate un soldat împotriva unui străin care îi este indiferent și altfel se luptă el cu un dușman pe care îl urăște.
(Generalul Ion Antonescu, Ședința Consiliului de Miniștri, 8 aprilie 1941)

că le va lua fabricile, magazinele și apoi proprietățile mai mici. În viziunea lui Ion Antonescu „ignorarea problemei evreiești sau ocultarea ei prin soluții aparente” ar fi fost „o trădare a românismului”¹

De aceea, în primele sale declarații publice date după eliminarea legionarilor din viața politică, Antonescu a ținut să asigure opinia publică de continuarea consecventă a politicii de românizare, de faptul „că nu se va abate de la drumul naționalismului și va înlătura vâscul și influența străină”. Pentru Conducătorul statului, românizarea a rămas una din marile probleme ale țării, „una din problemele capitale care stau la baza pietrei unghiulare a statului nou”. În acest scop, el a cerut ministerului de justiție alcătuirea urgentă a unei legi pentru stabilirea „bazelor principiale ale românizării și a etapelor succesive în care se va realiza”.

Antonescu a repudiat numai metoda legionară de înfăptuire haotică a românizării prin jaf și teroare, prin obligarea evreilor să cedeze pe loc proprietățile în favoarea unor legionari, dezorganizând astfel viața economică. „Sunt lucruri oribile care se petrec în țară” – spunea conducătorul statului în ședința Consiliului de Miniștri din 11 ianuarie 1941- [Legionarii] „se duc în prăvăliile jidanilor și iau fonduri de comerț, distrugând astfel comerțul și creditul. În aceasă situație, ne vom pomeni peste două luni cu o catastrofă economică”².

Intenția Conducătorului era ca românizarea să fie înfăptuită pe baza unei legislații „bine gândite”, dar efectele erau aceleași: violarea dreptului la proprietate și la muncă al evreilor. Românizarea era concepută ca o restructurare etnică a societății românești și ca o reformă socială de anvergură. Ea și-a continuat cursul și după înlăturarea legionarilor de la putere. Conform aprecierii istoricului german, A. Hillgruber, Antonescu a intensificat în perioada post – legionară ritmul românizării pentru a dovedi netemeinicia acuzațiilor aduse din partea unor legionari cum că el ar fi în slujba iudeo – masoneriei³. Este semnificativă în acest sens și următoarea declarație a Conducătorului statului în fața reprezentanților presei, la sfârșitul lunii ianuarie 1941: „Numai dușmanii adevărului pot să creadă că generalul Antonescu se va abate de la drumul forțelor creatoare ale națiunii române și de la încadrarea neamului nostru în spiritul nou al vremii și în alcătuirea viitoare a sud-estului Europei.

¹ *Problema evreiască*, p. 133.

² *Idem*, p. 180.

³ Andreas Hillgruber. *Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*. Ediție și studii bio-bibliografice de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1994, p. 220.

Dupa ce evreii au fost sărăciți de jaful legionar si de măsurile de românizare, au fost obligați să contribuie la constituirea de stocuri de îmbrăcăminte, lenjerie de pat și piese de mobilă în interes social și pentru înzestrarea armatei.

Acest stat nou va fi un stat întemeiat pe primatul românesc în toate domeniile și se va întemeia pe structura noastră agrară și țărănească. Naționalul și socialul vor fi pietrele de temelie. Toate reformele necesare înlăturării vâscului și influențelor străine pentru asigurarea destinului nostru național le voi înfăptui fără șovăire. Toată lupta și așezarea marii revoluții național socialiste germane și înfăptuirile fasciste ne vor sluji ca temeuri de experiență pentru a altoi pe sufletul și nevoile românești, rodul acestor organizări de popoare, temeuri de lume nouă”¹

Prin urmare nu numai considerentele social-economice de redistribuire a proprietăților evreiești printre românii etnici au stat la baza politicii de românizare, ci mai ales, considerente de natură politico-ideologică, adeziunea lui Antonescu la „idealurile” rasist antisemite ale Germaniei naziste. Totuși, Antonescu era preocupat ca dezvoltarea economică a țării să nu fie afectată prin înlăturarea evreilor, recunoscând astfel indirect utilitatea lor. Societatea românească a avut nevoie de capitalul evreiesc, de profesionalismul negustorilor, industriașilor, bancherilor evrei. De aceea românizarea trebuia înfăptuită treptat.

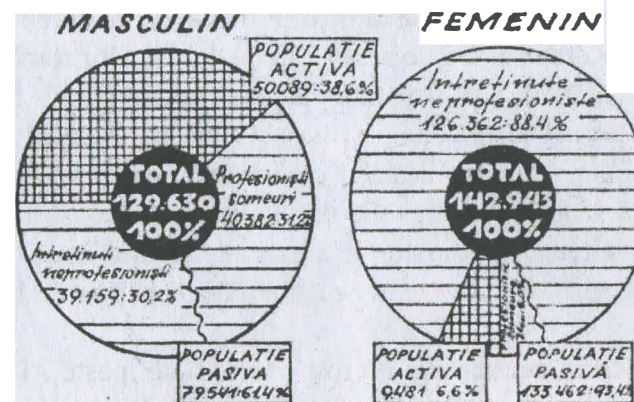
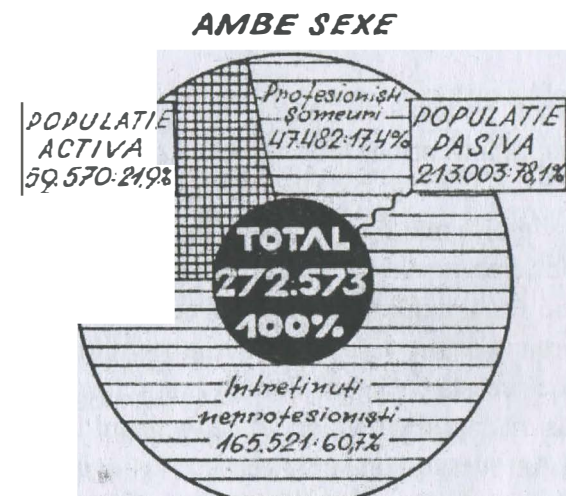
Politica de românizare în etapa februarie – iunie 1941

a) S-a continuat limitarea dreptului la muncă.

După Decretul – lege nr. 3825 din 16 noiembrie 1940 pe baza căruia a început concedierea salariaților evrei din întreprinderile particulare și de stat, o nouă decizie ministerială nr. 97484/08.03.1941 a știrbit grav dreptul la existență a altor categorii de angajați: a ucenicilor și meseriașilor. Ea a dispus anularea contractelor de muncă ale ucenicilor evrei. Dr. Filderman, conducătorul obștei evreiești, într-un memoriu adresat autorităților a comparat Decizia cu un pogrom rece. Căci răpind tinerilor dreptul la muncă le-a răpit dreptul la viață. „Un copil căruia i se interzice a învăța o meserie devine o vită” – scria dr. Filderman într-un memoriu adresat conducătorului statului – „El este condamnat să moară de inactivitate și de foame. Nu există țară în lume unde să se fi adus o asemenea legislație”².

Decretul-lege nr. 1981/10.07.1942, pentru reglementarea calificării profesionale în industrie, stabilea că „sunt admiși la calificare profesională în industrie și deci se pot angaja ca ucenici, pot face un angajament de

Date statistice care reflectă amploarea șomajului în urma lipsirii evreilor de dreptul la muncă.

Breviarul statistic al populației evreiești din România, 1943

¹ Ion Antonescu. *Declarațiile domnului general Antonescu făcute presei*. București, Tip. MAN, 1941.

² Dr. Wilhelm Filderman. *Un avocat al etniei sale, un avocat al cauzei naționale a României. Articole, discursuri, memorii, 1921-1948*, vol. 2, Fundația Dr. W. Filderman, f.a., f.e, p. 208.

învățătură sau pot dobândi cărțile de capacitate profesională de „calfă” «meșter» și «lucrător industrial» numai cetățenii români care nu sunt evrei”¹ Drept urmare au fost anulate cărțile de capacitate și adevărurile a 80 meseriași evrei.

În general evreilor li s-a blocat orice posibilitate de angajare în viața activă. Conform noilor Decrete – Legi sau Decizii ministeriale, pentru a angajat în orice domeniu de activitate trebuia să demonstrezi că ești de origin ariană și creștină.

b) Continuarea politicii de expropriere; intensificarea controlului exercitat de stat asupra întreprinderilor neromânizate; îngrădirea activităților comerciale.

Una din legile cele mai dure adoptate în această perioadă a fost aceea cu privire la exproprierea caselor și a locuințelor în care stăteau evreii.

La 27 martie 1941, a intrat în vigoare Decretul-lege nr. 842 pentru trecerea imobilelor urbane evreiești în patrimoniul statului. Exponenții regimului au subliniat și de această dată considerentele strict naționaliste care au stat la baza acestei măsuri, faptul că acționează în spiritul ideologiei Germaniei naziste. Generalul Antonescu considera respectiva lege ca fiind o dovadă a „integrării poporului român în spiritualitatea naționalistă care străbate Europa, fixând temeliile viitoare și sănătoase ale vieții națiunilor”²

Mihai Antonescu, ministru de stat, autorul textului de lege, aprecia că „nu s-a urmărit doar interzicerea pentru totdeauna ca evreii să aibă drept de proprietate în România, ci și o restructurare a societății românești”. După proprietatea rurală care a fost deja naționalizată, arată Mihai Antonescu, „un alt element de securitate națională și de refacere a structurii românești se îndeplinește prin acest decret, urmând ca prin naționalizarea proprietății urbane evreiești să se asigure o temelie de vitalitate și reconstrucție a națiunii noastre, prin cinstirea tradiției istorice a naționalismului creștin românesc și prin unitatea de spiritualitate cu lumea libertăților naționale în plămădirea europeană”³

Prin aplicarea acestei legi au fost expropriate peste 75 000 de apartamente evreiești. Evreii au fost alungați din casele lor pe ploaie, pe frig și zăpadă, bolnavi și chiar paralitici, fără obligația autorităților de a li se asigura o altă locuință. De multe ori, li s-a pus în vedere să-și părăsească casa de la o

Decretul-lege pentru trecerea proprietăților urbane evreiești în patrimoniul statului și pentru oprirea evreilor de a dobândi proprietăți similare urbane sau anumite drepturi reale asupra acestor imobile, 2 martie 1941

10

Art. 1. Imobile urbane care sunt proprietatea evreilor persoane fizice sau a societăților evreiești intră, de plin drept în patrimoniul statului, de la data publicării decretului-lege de față.

Tot astfel, trec în patrimoniul statului drepturile de superficie aparținând persoanelor fizice sau societăților prevăzute mai sus, asupra imobilelor urbane.

Art. 2. Sunt socotite imobile urbane, în înțelesul legii de față, imobilele situate înăuntrul perimetrului municipiilor, comunelor urbane sau suburbane, cu excepția bunurilor care erau socotite rurale, potrivit art. 3 al Decretului-lege pentru trecerea proprietăților evreiești în patrimoniul statului, din 4 octombrie 1940, sau care sunt prevăzute de art. 1 al Decretului-lege din 17 noiembrie 1940, pentru completarea Decretului-lege din 4 octombrie 1940.

¹ *Legislația antievreiască*, p. 220.

² *Idem.*, p. 132.

³ *Idem.* p. 12.

oră la alta, iar mobila li se arunca în stradă. Locuințele au fost închiriate de stat sau vândute la licitație românilor etnici.

Legea a dus la sărăcirea totală a unei importante părți a populației evreiești. Cei evacuați din casele lor erau de multe ori nevoiți să accepte orice fel de locuință în anumite cartiere prestabilite, iar chiriile la care erau supuși au fost exorbitante. Deși exista o lege a chiriilor prin care se interzicea specula în acest domeniu, legea nu se aplica în cazul evreilor.

Tot în această perioadă au mai intrat în patrimoniul statului: fermele, brutăriile, instalațiile de prelucrat paste făinoase; orice alte industrii anexe ale morilor, fabricile de spirt, rafinăriile de alcool, cazanele pentru fabricarea rachiului și țuicii; fabricile de medicamente, materialele lemnoase aparținând proprietarilor de păduri sau de industrii forestiere: inventarul viu și mort, unelte, instalații, linii de căi ferate ale tuturor acestora. Ulterior s-au mai expropriat casele de sănătate, spitalele și sanatoriile.

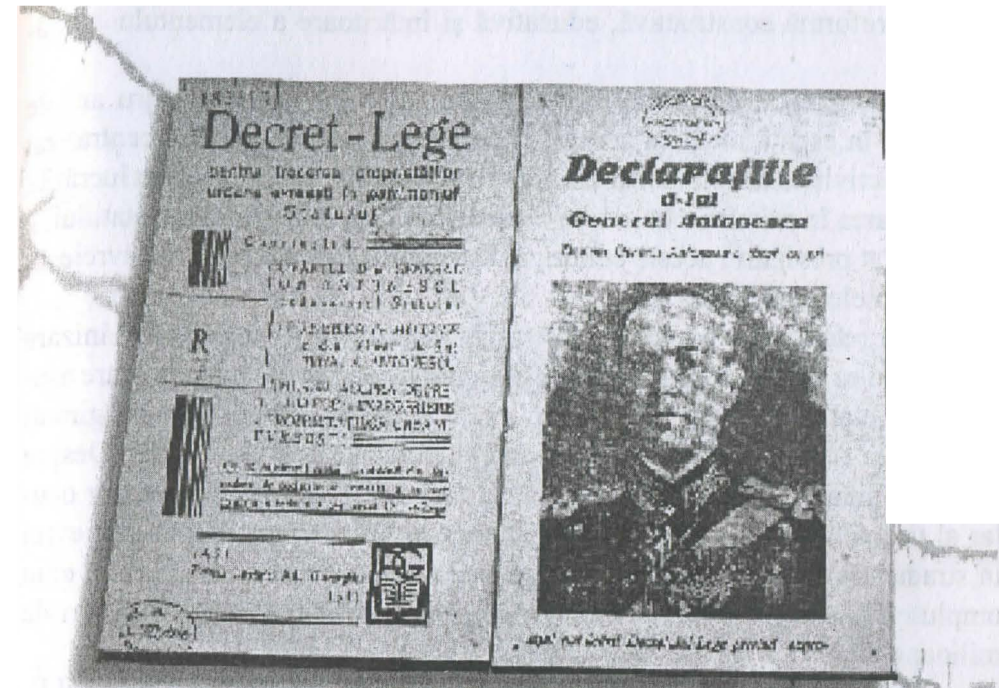
Întreprinderile neromânizate au fost subordonate controlului de stat. Acțiunile la purtător ale societăților anonime trebuiau nominalizate pentru a se cunoaște originea etnică a posesorilor. S-au înființat oficii speciale pentru românizarea industriei și comerțului de fierărie, a industriei și comerțului de pielărie, de textile și de lemnărie.

Deși comerțul nu a fost românizat în totalitate, totuși, mai ales pe plan local și în mediul rural, au fost aplicate numeroase măsuri de îngrădire a acestuia.

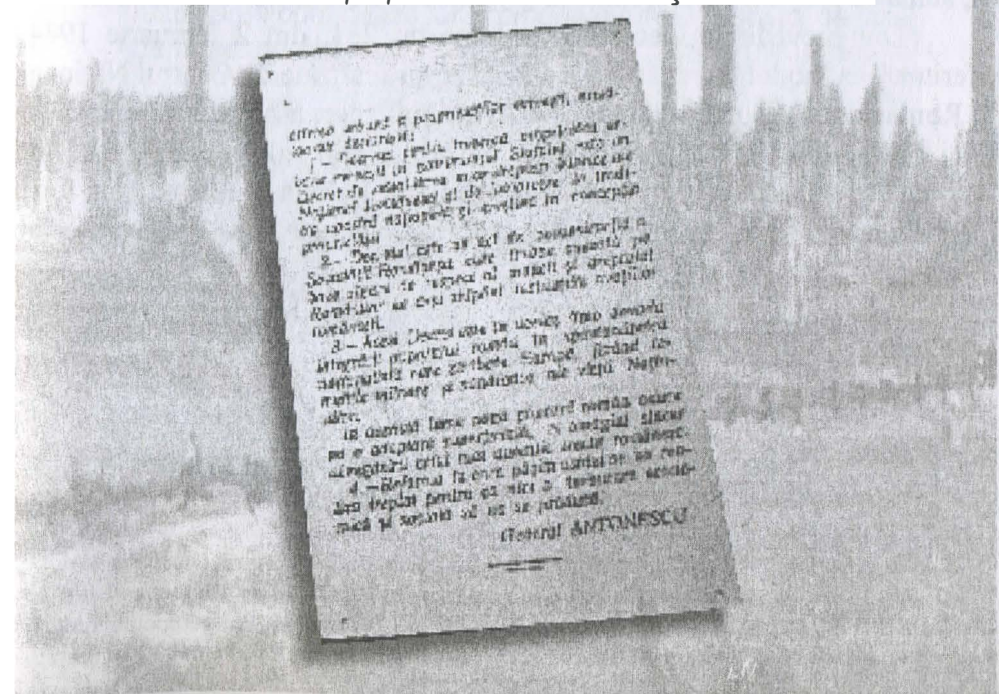
În ciuda tuturor reclamațiilor înaintate de organizațiile evreiești și de persoanele victime ale terorii și jafului legionar, magazinele luate de la evrei de către legionari nu au fost restituite proprietarilor.

c) Măsuri de instituționalizare a românizării.

Pentru înfăptuirea „operei” de românizare, care implica măsuri economice și organizatorice, dar, nu mai puțin, și politico – administrative, trebuia creat un cadru instituțional corespunzător. În acest sens, aveau un rol important de îndeplinit: Ministerul Economiei Naționale, Ministerul Muncii, Sănătății și al Ocrotirilor Sociale și, în special, Ministerul de Interne. Au fost create și organisme speciale, precum Direcția Românizării, Colonizării și Inventarului, Centrul Național de Românizare, înființat în mai 1941. Ca organism special pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, Centrul avea ca principală atribuție să facă din exproprierea bunurilor evreiești

Declarațiile generalului Antonescu referitoare la legea de expropriere a caselor evreiești

structivă, educativă și întăritoare a elementului româ-

de câte ori pe parcursul celor aproape patru ani de
enirei acestui organism nu s-a schimbat: a centralizat
românizare; a organizat, condus și supravegheat lucrările
nurilor evreiești trecute în patrimoniul statului; a
ire a bunurilor evreiești; a distribuit și lichidat bunurile evreiești,
iu aceste bunuri; a distribuit și lichidat bunurile evreiești,
ite de lege.

u populația evreiască, Centrul Național de Românzare
epresiv, polițienesc, cu drepturi discreționare asu-
ganism își întemeia activitatea pe administratori și giranți
vreiești; își întemeia activitatea pe administratori și giranți
la serviciile unor denunțatori plătiți față de evrei. Despre
Centrului Național de Românzare un martor ocu-
puziv al Centrului Național de Românzare a lăsat următoarele: „Ministerul românizării arunca pe evrei
lucurile personale. Depozitele Ministerului erau
casele evreilor, miniștrii înșiși își făceau averi de
efuz cu averile evreilor, miniștrii înșiși își făceau averi de

ie ce administra bunurile expropriate ale evreilor, C.N.R.
pentru stat, aducând un venit anual de peste două miliarde
arenda și închirierea bunurilor expropriate.
derile Decretului – Lege nr. 231, din 2 februarie 1944,
dul de repartizare a încasărilor realizate de Centrul Național
ezultă din veniturile provenite prin valorificarea bunurilor
zboiul Centrul Național de Românzare trebuia să realizeze un fond
pera de colonizare a românilor în zonele cucerite pe teritoriul
ce.

stat, Mihai Antonescu către conducătorul statului român și
Ministri pentru motivarea Decretului – lege de înființare a Cen-
Românare. Publicat în *Legislația antievreiască*, p. 134.
erbal al prerogativelor arestatului Lecca Radu Dumitru, Moscova, 23
ul Antonescu în ancheta Smerș, Moscova, 1944 – 1946. Documente din
studiu introductiv de Radu Ioanid. Traducerea documentelor
ie îngrijită de Edit. Polirom, Iași, 2006, (În continuare *Lotul Antonescu*),
e Radu Ioanid.

Decret - Lege pentru interzicerea pentru evrei de a folosi postul de radio receptie

11

*Art. 1 Autorizatiile date evreilor s-au socotit de so-
cietatea Romana de radio difuziune pentru folosinta de pos-
turi de receptie radiofonice se anuleaza pe data publicarii
prezentului decret lege.*

*Art.3 Evreii posesori de aparate de radio sunt obligati ca în
termen de 15 zile libere de la data publicarii prezentului de-
cret lege sa depuna aparatele la autoritatea politieneasca în
raza carea domiciliaza iar în comunele rurale la postul de jan-
darmii respectiv*

d) Alte măsuri antievreiești

Conform legilor în vigoare, evreii vinovați de încălcarea legilor privind ordinea publică erau pedepsiți cu dublul pedepsei aplicate creștinilor. Ei au fost excluși de la adunările plebiscitare din martie și noiembrie 1941 chemate să-și exprime aprobarea sau dezaprobarea asupra modului în care mareșalul Antonescu conducea țara.

Printr-un articol de lege, special promulgat, evreilor li s-a interzis convertirea la creștinism. Scopul acestei prevederi a fost „ferirea” neamului românesc de „amestecul cu sânge evreiesc” și împiedicarea „infiltrației” evreiești în „comunitatea națională”¹.

Recensământul general al populației efectuat în aprilie 1941 înregistrează populația evreiască pe formulare speciale². Conform acestui recensământ la data respectivă în România se aflau în jur de 300.000 de evrei. Prin pierderea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a Transilvaniei de Nord – Vest numărul evreilor rămași în România a scăzut simțitor.

Decretul – lege nr. 846, a exclus cultul mozaic de la subvențiile acordate cultelor din bugetul general al statului³.

Conform Decretului–lege nr. 968/9 aprilie 1941, funcționarii publici nu aveau voie să se căsătorească decât cu persoane de origine etnică română. Ministerul Justiției poate da dispensă, pe motive grave, însă numai pentru căsătorii cu persoane de origine etnică străină, alta decât cea evreiască.

Evreii nu aveau drept la liberă circulație dintr-o localitate în alta; se preconiza introducerea pentru ei a unui regim de restricții în privința rației alimentare.

Conducătorul statului informa membri guvernului în ședința din 14 martie 1941 că a dat „dispozițiuni să se studieze dacă nu putem aplica sistemul ca în orașele din Moldova, locuite în mare parte de evrei, să interzicem cu desăvârșire pâinea și să dăm evreilor să mănânce mămăligă”⁴.

După intrarea României în război, din alimentele raționalizate evreii nu aveau dreptul la cantități egale cu creștinii. Ei s-au legitimat cu cartele barate.

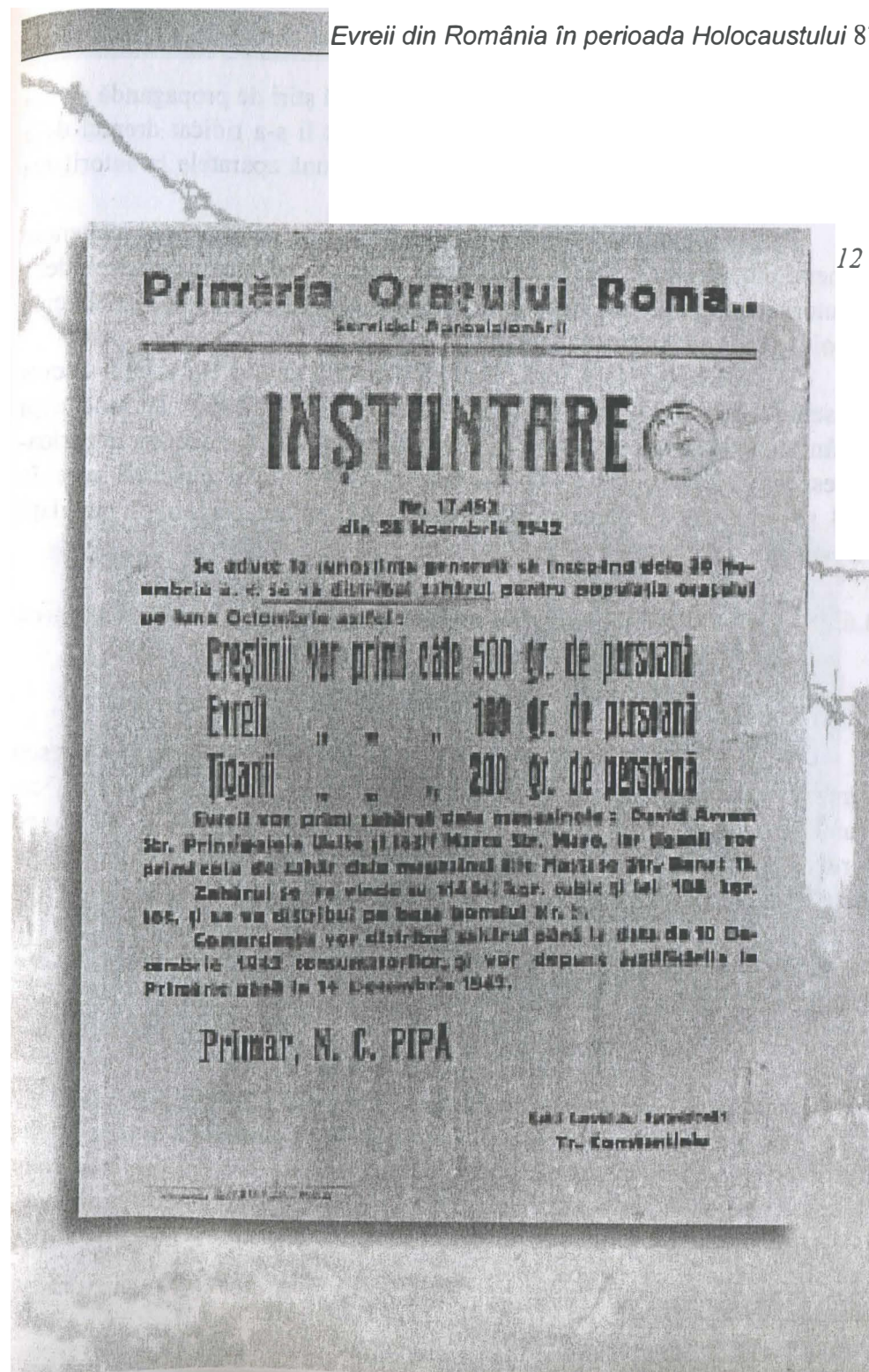
O altă măsură abuzivă, a fost adoptarea Decretului–lege nr. 1253/6 mai 1941, prin care li s-a interzis evreilor folosirea posturilor de

¹ Decretul-lege privitor la modificarea art. 44 din Legea pentru regimul general al cultelor, 18 martie 1941. *Legislația antievreiască*, p. 119 – 121.

² *Problema evreiască*, p. 84 – 85.

³ *M. O.*, nr. 78 din 1 aprilie 1941.

⁴

radio-recepție. Ei au fost acuzați că recepționează știri de propagandă cont intereselor generale ale țării și sub acest pretext li s-a ridicat dreptul de avea aparate de radio. Au fost obligați să-și depună aparatele la autoritate polițienească în raza căreia domiciliau¹.

Pentru populația evreiască a încetat să funcționeze principiul cetățenesc al libertății individuale. Dar faptul că viața evreilor sau moartea lor depindea de autoritatea statului totalitar a devenit evident odată cu intrarea României în războiul alături de Germania nazistă.

În ceea ce privește, însă, prima jumătate a anului 1941, ea s-a scurs sub semnul continuării măsurilor de excludere a evreilor din viața societății românești. După aprecierea unui membru al guvernului Antonescu, în perioada respectivă „în România s-au dat mai multe legi discriminatorii, care, în final, se reduceau la crearea premiselor pentru exterminarea întregii populații evreiești din țară”².

3.6. Intrarea României în război alături de Germania nazistă. Aplicarea soluției finale în contextul românesc (1941, iunie 22 – 1943)

3.6.1. O nouă etapă în politica de culpabilizare a evreilor

Politica de culpabilizare a etniei evreiești de către regimul Antonescu a îmbrăcat noi forme în contextul intrării României în război alături de Germania nazistă, la data de 22 iunie 1941. Conducătorul statului i-a declarat pe evrei dușmani ai României și ai poporului român „mai periculoși decât cei din afara țării”. Stigmatizați în bloc cu inveciva de iudeo-bolșevici, evreii au fost acuzați de pactizare cu bolșevismul, cu Uniunea Sovietică: acuzație extrem de gravă în condițiile când România s-a aflat în plin război împotriva Uniunii Sovietice. În acest context, Conducătorul statului a inițiat un complex de măsuri dintre cele mai dure pentru prevenirea unor pretinse acțiuni antistatale pe care chipurile ar putea evreii să le întreprindă.

Conștientă de gravitatea situației în care a fost împinsă populația evreiască, conducerea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România a adresat nenumărate petiții Conducătorului statului și ministerelor de resort, solicitând reîncadrarea evreilor în armată și acceptarea participării lor la operațiunile militare pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei.

Adolf Hitler și Ion Antonescu: consfintirea colaborării cu Germania nazistă și a intrării României în războiului antisovietic (iunie 1941)

¹ *Legislația antievreiască*, p. 147 – 149.

² *Lotul Antonescu*, p. 386.

Copii evrei în Holocaust

*„Oare am fost eu fericită ? Da, am fost un copil fericit, dar nu am apucat să fiu un om fericit. Nu am voie însă să mor”
(Hedi Fried)*

Planul de distrugere a poporului evreu în epoca Holocaustului, elaborat de Germania nazistă și de aliații săi nu a cruțat nici copiii. Conform planului „Soluției finale”, în lagărele naziste de exterminare fizică ei, nefiind apți de muncă, au fost primii condamnați la moarte prin gazare și prin aruncare în flăcările crematoarelor. Astfel, cei până la vârsta de 15 ani au fost destinați exterminării din oficiu. În asemenea condiții au pierit peste 1.500.000 de copii ca victime ale Holocaustului. Dintre aceștia 1.200.000 erau evrei, ceilalți fiind romi și copii handicapați mental sau fizic. Aceiași soartă au avut și copiii evrei din Transilvania de Nord aflată sub ocupația maghiară. Ei au fost deportați la Auschwitz împreună cu părinții, în mai – iunie 1944. Majoritatea absolută a copiilor până la vârsta de 15 ani a fost trimisă, încă din momentul sosirii, în camerele de gazare.

4.1 Măsuri de discriminare în România

În România, prima lovitură pe care au primit-o copiii evrei, în condițiile Holocaustului, a fost eliminarea lor din învățământul de toate gradele. *Decretul-lege pentru reglementarea situației evreilor în învățământ* stipula la articolul 3: „Cei născuți din ambii părinți evrei sau numai din tată evreu, indiferent de religie...nu sunt admiși ca elevi sau studenți în școlile românești de grad primar, secundar sau superior de stat sau particular și nici în școlile celorlalte unități etnice creștine”¹.

Copiii evrei puteau învăța doar în școli evreiești, dar certificatele eliberate de școlile respective nu aveau nici o valabilitate.

¹ M.O.P.I, nr. 240/14 octombrie 1940, p. 5867-5868.

Copiii evrei li s-a barat, calea spre orice perspectivă de vreo carieră profesională. Ei nu aveau nici dreptul de a fi ucenici sau de a practica o meserie. Dr. Filderman, conducătorul comunității evreilor din România, a calificat toate aceste măsuri drept criminale, căci văduvirea copiilor de dreptul la învățătură echivala cu luarea dreptului la copilărie și la viață în general. Dar în ciuda tuturor restricțiilor și vicisitudinilor, copiii evrei nu puteau fi opriți să învețe carte. Relevantă în acest sens este următoarea evocare a profesorului S.M. Littman, directorul uneia din școlile evreiești care funcționau în acei ani în București:

„Felul cum au fost absorbiți elevii eliminați din învățământul de stat constituie un capitol de glorie, un miracol al perseverenței. Dar totul s-a desfășurat pe fundalul unor opresiuni, măceluri, muncă obligatorie, deportări, înscenări ale Siguranței care ajungeau până la băncile elevilor și cancelaria profesorilor. Localurile au fost rechiziționate și transformate în cazărmi pentru trupele hitleriste. Cursurile s-au ținut în vechi case de rugăciune, foste ospătării populare, pivnițe sau poduri insalubre, dar activitatea didactică a continuat în ciuda acestor greutăți și în ciuda faptului că elevii și profesorii au fost recrutați să presteze muncă obligatorie [Începând din februarie 1944 copiii evrei, care au împlinit 15 ani indiferent că erau elevi sau nu, erau mobilizați la muncă obligatorie, n.n.]. În general a fost o epocă eroică a școlii evreiești”¹.

Copiii evrei din acei ani nu s-au confruntat doar cu problema școlarizării. Ei au trăit și re trăit împreună cu părinții lor toate formele de prigoană la care a fost supusă populația evreiască. Tot atâtea fapte și evenimente pentru care copiii din epoca respectivă nu s-au mai putut bucura de frumusețile vârstei copilăriei. Anii de prigoană i-au maturizat înainte de vreme.

4.2. Victime în pogromuri

În asasinatelor organizate împotriva evreilor în vara anului 1940 nu au fost cruțați nici copiii. În județul Dorohoi, într-o comună numită Mihordeni, în ziua de 29 iunie 1940, au fost împușcați 12 evrei, printre care se aflau 5 copii. În sângerosul pogrom din orașul Dorohoi, din 1 iulie 1940, au fost uciși alți cinci copii: de doi, cinci, șase și respectiv de șapte ani. Au fost și situații în care părinții au fost împușcați în prezența copiilor lor. În perioada Statului Național Legionar, legionarii, încă înainte de Pogromul din București,

¹ Littman Sh.M. , *Învățământul evreiesc în zilele regimului fascist*, Toladot 1-2/1974, Ierusalim, p. 14-16.

Copii citind la biblioteca comunității evreiești din București în anii prigoanei.

au arestat și asasinat elevi evrei din școlile evreiești bucureștene și din provincie. Dar prima vărsare de sânge de amploare au cunoscut-o copiii evrei bucureșteni în zilele pogromului din ianuarie 1941, când unii și-au pierdut părinții, frații sau rudele apropiate, iar alții au căzut ei înșiși victime măcelului alături de părinți.

Aceeași situație s-a repetat și în timpul Pogromului din Iași, din 29 iunie - 6 iulie 1941. Nu puțini copii, în special băieți, au trecut prin aceleași experiențe tragice ca și adulții. Arestați împreună cu părinții, au fost băgați în convoaie și cu mâinile ridicate au fost duși în curtea Chesturii Poliției din Iași. Mulți dintre ei au ajuns în trenurile morții, murind alături de părinți, prin asfixiere și deshidratare. Astfel, dintr-un eșantion de 3000 de morți, înscrși într-un registru al comunității evreiești din Iași, 70 au fost copii sub 18 ani. Cel mai tânăr avea 6 ani. Din totalul de peste 13.000 de evrei uciși în Pogromul de la Iași, 180 au fost copii.

Cei care atunci aveau 14 ani și au avut șansa să supraviețuiască, au rămas marcați întreaga viață de această tragică experiență. Nu întâmplător mărturisea la maturitate profesorul Radu Florian că a intrat „în viață ca adolescent prin umbra morții”. Avea 14 ani când a fost închis în trenul morții împreună cu tatăl și fratele mai mare. Cei doi au murit sub privirile lui neputincioase.

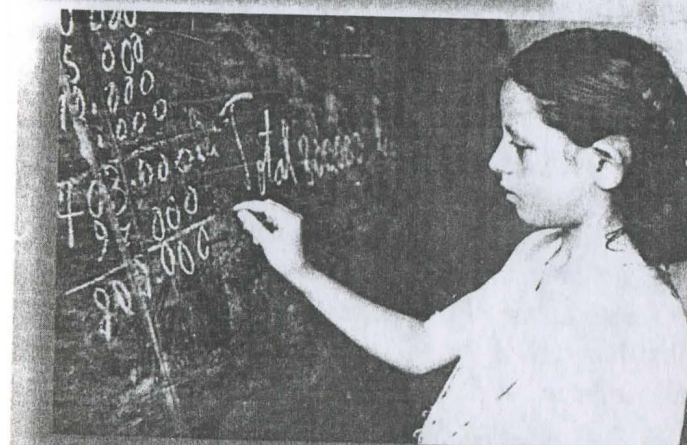
4.3. Ghettoizare și deportare.

Destinul copiilor evrei din Basarabia, Bucovina, județul Dorohoi și ținutul Herței

Pogromurile declanșate de autoritățile militare române și germane pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei de Nord, ghettoizările și deportările din Basarabia, Bucovina de Nord și de Sud, din județul Dorohoi și ținutul Herței au distrus nu doar viața adulților, dar și a copiilor. Căci, ca peste tot, și aici unde scopul politicii Holocaustului a fost exterminarea populației evreiești, operațiunea prin definiție trebuia să cuprindă și copiii. Nu se va ști niciodată câți copii au fost uciși în timpul pogromurilor din Basarabia și Bucovina de Nord în acea vară fierbinte a anului 1941, după intrarea României în război alături de Germania nazistă și după intrarea în aceste provincii a armatelor germane și române; se știe însă că în ghetoul din Chișinău, din cei peste 10.000 de rezidenți, 2300 au fost copii; în lagărul de la Vertujeni, din cei peste 22.000 de internați, au fost peste 6.000 de copii;

Rifca Goldstein locuia la Iași, unde familia ei s-a ascuns în timpul pogromului așa cum au încercat să se salveze și alte familii. Au fost descoperiți, iar tatăl ei a fost arestat și împușcat. Mama ei a rămas la Iași împreună cu surorile și fratele ei, dar în cele din urmă Rifca a fost adusă la București, într-un orfelinat evreiesc. Aici se afla în momentul fotografierii, în 1945.

Bianca Kohn s-a născut în Iași, dar familia s-a mutat la Iacoveni. Tatăl ei a fost ucis. Împreună cu mama și fratele ei au mers la Bivolari, de unde întreaga populație evreiască a fost deportată. După război s-a întors la Iași împreună cu mama și fratele ei.

iar în alte trei lagăre de tranzit, de pe teritoriul Basarabiei (Limbrenii Noi, Râșcani, Răuței) din 8961 de internați, 3042 au fost copii.

Condițiile în aceste lagăre, cum s-a mai arătat, au fost de exterminare. În lagărul de la Edineț, spre exemplu, aflat tot în Basarabia, până la momentul deportării au pierit 85% din copiii internați..

Deportarea spre Transnistria din lagărele respective, începută în septembrie 1941, a supus la grea încercare capacitatea de rezistență a copiilor. Iată cum este evocat acest marș al morții de Liviu Beris, pe atunci copil de 14 ani, născut și crescut la Herța: „A merge pe drumurile desfundate ale Basarabiei, uzi până la piele, reușind cu greu să-ți desprinzi picioarele din noroiul lipicios în care te înfundai, mânați ca niște vite și știind că cine rămâne în urmă este împușcat, acesta a fost drumul nostru spre Nistru”¹.

Dar cum au trăit sau mai bine spus cum au murit copiii deportați în Transnistria? Conform unor date statistice, în jur de 22% dintre cei deportați au fost copii. Ei au trebuit să se confrunte cu moartea, cu boala, cu foametea și cu frigul chinuitor. Cu alte cuvinte, au trăit în chinuri, fără să-și mai poată trăi vârsta minunată a copilăriei. Practic li s-a furat copilăria, ca să cităm cuvintele unui supraviețuitor care și-a pierdut toată familia în Transnistria. Dar mulți copii s-au confruntat cu moartea nu doar pentru că au trebuit să conviețuiască cu muribunzi și cu cadavre, dar și pentru că mulți dintre ei au fost condamnați la exterminare sau au asistat la exterminarea părinților lor. Sunt cazurile dramatice de la Odessa, Golta, Bogdanovka, ș.a. unde în execuțiile de masă nu au fost cruțați nici copiii.

Conform unui memoriu al dr. W. Filderman, din 12 octombrie 1943, în Transnistria se mai aflau 20.000 de copii de ambele sexe, sub vârsta de 18 ani. Toți condamnați la moarte de foame, căci nu aveau ce mânca, de frig, căci nu aveau ce îmbrăca și de boală, căci nu existau medicamentele necesare pentru a înfrânge tuberculoza, dizenteria, tifosul și degenerarea fizică în general. Situația disperată a copiilor deportați în Transnistria este descrisă în termenii următori de un delegat al Ministerului de Externe trimis la fața locului: „În lagărul de la Moghilău sunt internați circa 3000 de copii bolnavi. Mi-a lăsat o impresie detestabilă. Pe scânduri acoperiți cu saltele, copii, adevărate cadavre, își așteaptă ceasul morții din clipă în clipă. Este ceva groaznic de văzut. În lagăre sunt o mulțime de copii orfani... ai căror părinți au murit de tifos exantematic în ghetou, iar ei circulă prin ghetouri cerșind.

Copil deportat din România rămas fără părinți în Transnistria. Moghilău 1943.

¹ Marcu Rozen, *Evreii din județul Dorohoi în perioada celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Matrix Rom, 2000, p. 87.